

Вісник Дніпропетровського університету. Історія та археологія
Visnik Dnipropetrovs'kogo universitetu. Seriâ: İstoriâ ta arheologiâ
Vestnik Dnepropetrovskogo universiteta. Seriâ: İstoriâ i arheologiâ
Dnipropetrovsk University bulletin. History & archaeology series

Visn. Dniproetr. univ., Ser.: İstor. arheol. 2017. 25(1), 119–123

doi: 10.15421/261713

ISSN 2412-5334 (Print)
ISSN 2414-9578 (Online)

www.via.dp.ua

УДК 94(477) «1953/1964»

О. Ф. Нікілев

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Політика «потужного піднесення сільського господарства» середини 1950-х – середини 1960-х рр. та її результати в Україні: професійно-виробничий аспект

Розглядаються результати кампаній по забезпеченню колгоспно-радгоспного виробництва фахівцями з вищою і середньою сільськогосподарською освітою, здійснюваних у рамках політики держави по потужному піднесенню аграрної галузі держави у короткі терміни і їх результати. Показано, що попри організаційно-виробничі зміни, що відбулися, та помітні кількісні зрушення у складі керівників господарств та їхніх служб і виробничих підрозділів, стан забезпеченості їх був далеким від потреб як матеріальної сфери села в цілому, так і конкретних галузей сільськогосподарського виробництва.

Ключові слова: сільське господарство, українське село, «Хрущовська відлига», керівні кадри.

Никілев А. Ф. Политика «мощного подъема сельского хозяйства» середины 1950-х – середины 1960-х гг. и ее результаты в Украине: профессионально-производственный аспект.

Анализируются результаты кампаний по обеспечению колхозно-совхозного производства специалистами с высшим и средним сельскохозяйственным образованием, проводимых в рамках политики государства по мощному подъему аграрной отрасли страны в короткие сроки. Показано, что несмотря на произошедшие структурно-производственные сдвиги, а также заметные количественные изменения в составе руководителей хозяйств, их служб и производственных подразделений, состояние с их обеспеченностью было далеким от потребностей как материальной сферы села в целом, так и конкретных направлений сельскохозяйственного производства.

Ключевые слова: сельское хозяйство, украинское село, «Хрущёвская оттепель», руководящие кадры.

Nikilev A. F. The policy of «a powerful rise in agriculture» in the mid-1950s – mid-1960s and its results in Ukraine: the professional and production aspect.

It is analyzed the results of the companies due to the providing with agricultural industry by the specialists with high and secondary agricultural education that are exemplified in the politics of the state about the powered development of agrarian sphere of the country in a short period. It is mark that the results of realization of agrarian program that was made in 1953 in the part of intellectualization the material sphere of collective farms industry, were unidentified. From one side the radical organized economical changes were happened, the result of what was the change of accent in the system of formation the staff's potential of the village. During these changes the specialists were concentrated in the economies and were having the personal responsibilities for the results of actions of the serving and departments. The dates of transformation were accompanied as quantity and quality changes in the staff structure of the leading and governing links of collective farms. From the other side in the middle of 1960th the situation of their security was far away from the necessities of the material sphere of the village in the whole and also in the concrete directions of the agricultural industry.

Key words: agriculture, Ukrainian village, «Khrushchov's thaw», leading staff.

Аналіз наукової літератури. Період «Хрущовської відлиги» характеризувався важливими зрушеннями не лише у суспільно-політичному, а й в економічному житті, в тому числі і

в аграрній сфері. Однак, попри значну історіографію вони (зрушення) не отримали поки що належного висвітлення у вітчизняній історичній науці.

Праці, що виходили у зазначений період, носили популяризаторський характер заходів партійно-державного керівництва країни стосовно заходів у матеріальній сфері колгоспно-радгоспного виробництва. Вони опиралися на матеріали, що відображали процеси у їх незавершеності, оперували одиничними фактами, оскільки готувалися майже одночасно з досліджуваними подіями (Плисюк & Талан, 1963; Сай, 1962). У пізніший період, хоч значно й розширилася джерельна база досліджень, проте їх автори у своїх підходах та оцінках процесів стояли на позиціях, що сформувалися у радянському суспільстві тогочасною партійною ідеологією (Талан, 1974; Шепета, 1970, с. 25–35). Тож така історіографічна ситуація позначилася на стані вивчення аграрної політики М. Хрущова та її наслідків. Зокрема, не знайшла висвітлення політика по інтелектуалізації матеріально-виробничої сфери колгоспного села. Наявність наукової лакуни зумовили вибір теми даної публікації.

Викладення основного матеріалу. Одним з завдань політики потужного піднесення сільського господарства у найкоротші терміни, окрім значних обсягів фінансування матеріально-технічної бази колгоспно-радгоспного виробництва, було насичення його керівних і технологічних ланок фахівцями, працівників аграрного, зооветеринарного, інженерно-технічного та економічного профілю, і в такий спосіб сприяти підвищенню ефективності сільськогосподарської галузі. Започаткована ця політика була на пленумі ЦК КПРС у вересні 1953 р. прийняттям спеціальної програми.

Діяльність партійних, державних, сільськогосподарських органів країни і республіки по реалізації її положень, незважаючи на певні помилки, непослідовність в її проведенні, на середину 1960-х рр. дала певні результати. Заходи, спрямовані на інтелектуалізацію керівних і технологічних ланок матеріального виробництва села позначилися як на їх кількісному, так і якісному складі. Так за цей період принципово змінилася система залучення фахівців сільського господарства. Існуюча з 1930-х рр. модель управління колгоспним виробництвом, за якою фахівці зосереджувалися в районних управлінських структурах та машинно-тракторних станціях і здійснювали стосовно господарств планово-контролюючі функції, впродовж другої половини 1950-х рр. була ліквідована. Замість неї була впроваджена нова, за якою спеціалісти концентрувалися уже безпосередньо в матеріальній сфері галузі, тобто – у сільгоспартілях. Наслідком впровадження нової моделі стала

зміна соціального статусу працівників цих категорій. Вони в обов'язковому порядку уже ставали членами колективних господарств і тим самим набували статусу звичайного колгоспника, селянина з усіма впливаючими звідси економічними, соціальними та іншими наслідками, що, по суті, певною мірою обмежувало їхні права порівняно з жителями міста, працівниками промислових підприємств, державних установ та організацій.

Іншим результатом проведеного реформування стали серйозні зрушення у посадово-професійному складі працівників керівної і технологічної ланок колгоспів. Був прийнятий штатний розклад, який відображав зміну підходів керівництва країни щодо управління сільськогосподарським виробництвом, яке у процесі вироблення сільськогосподарського продукту, поряд з адміністративною складовою, почало надавати більш серйозної уваги – інтелектуальній. За цим розкладом, поряд з вже звичним і традиційним набором керманців господарств (голови колгоспів, бригадири, завідувачі фермами і рахівники), встановлювалися посади, що мали відповідати за технологію та якість вироблення продукції: агрономи, зоотехніки, ветеринари, інженери. Замість другої за значенням посади у господарствах – рахівника – взагалі вводилася нова – бухгалтер. Більше того, за новою моделлю у сільгоспартілях створювалися відповідні служби, для чого впроваджувалися посади головних і старших спеціалістів, які мали їх очолювати. З'являються взагалі спеціальності і посади, не властиві для колгоспного виробництва попередніх років. Наприклад, такі як бригадири будівельних бригад, інженери і техніки-будівельники, завідувачі майстернями, економісти-плановики, агрономи-економісти тощо.

Нова модель мала на меті підвищення інтелектуального потенціалу матеріальної сфери села, тому чітко визначала освітній рівень працівників його керівної і технологічної ланок і джерела їх формування. Це обов'язково мали бути особи з дипломами про вищу і середню спеціальну освіту. Значення фахівців такого рівня кваліфікації у колгоспному виробництві підкріплювалося й фінансово. Штатним розкладом визначалися посадові оклади працівників даних ланок, які прив'язувалися до оплати праці голови колгоспу у конкретно встановленому співвідношенні. Як результат здійсненої політики, ситуація у колгоспах на 1965 р., порівняно з 1953 р., коли держава почала здійснювати трансформації в аграрному виробництві, змінилася.

Питома вага осіб із вищою і середньою спеціальною освітою серед усього керівного складу зросла з 8,1 % до 41,9 %. Однак, більшість працівників даної категорії становили все ще особи з освітою від нижчої до, у кращому разі, – загальної середньої. І сподіватись на швидке покращення цих показників не доводилося. Адже лише 9 877 осіб, або 5,2 % всіх практиків, що працювали на посадах керівників і спеціалістів навчалися заочно у вищому чи середньому спеціальному навчальному закладі (Архів Міністерства, арк. 165; ЦДАВОВУ, спр. 313, арк. 3).

Незважаючи на п'ятиразове зміцнення кадрового потенціалу матеріальної сфери села, у конкретному посадово-професійному плані ситуація виглядала досить строкато. Так серед голів колгоспів, порівняно з 1953 р., збільшення кількості фахівців відбулося лише на 45 %, від 4 946 до 7 160 осіб (Архів Міністерства, арк. 165; ЦДАВОВУ, спр. 313, арк. 3). Пояснювалося це непродуманою, волюнтаристською політикою партійних і господарських органів щодо даної категорії керівників. Перманентні і неконтрольовані заміни їх на цих посадах гальмували процес. Щоправда збільшення відбулося переважно за рахунок осіб з вищою освітою. Їх кількість зросла до 23 %, у загальній кількості осіб, що займали посади керівників сільгоспартілей. Проте в їх складі значною залишалася доля практиків – 23,9 %.

Якісний склад керівників середньої ланки у господарствах взагалі виглядав абсолютно невідповідним завданням, проголошеним партійно-державним керівництвом на початку реформування. З 36 285 виробничих бригад фахівцями з вищою і середньою спеціальною освітою очолювалися лише 13,7 %, а з 24 429 тваринницьких і молочнотоварних ферм – 10,8 % (ЦДАВОВУ, спр. 313, арк. 9). В ряді ж важливих виробничих сфер сільгоспартілей ситуація була ще критичнішою, так лише 2,7 % колгоспних тракторних бригад із загальної кількості 13 500 (ЦДАВОВУ, спр. 611, арк. 12), мали керівниками фахівців з відповідним рівнем освіти, а саме з дипломами техніка-механіка. Основна ж маса працівників, які за своїми функціями були безпосередньо задіяні у процесі виробництва сільськогосподарського продукту, практично ані фахово, ані професійно не відповідали цьому призначенню. І дана картина не обіцяла у найближчому майбутньому змінитися на краще. Так, наприклад, у 1965 р. навчалися заочно в інститутах і технікумах лише 3,3 % бригадирів та 3,2 % завфермами – практиків (ЦДАВОВУ, спр. 313, арк. 3,4).

Значно серйозніші зміни відбулися у технологічних ланках колгоспного виробництва. Тут партійні і господарські органи більш послідовно дотримувалися положень вересневого 1953 р. пленуму ЦК КПРС про необхідність підвищення інтелектуального потенціалу матеріального виробництва села. Так за період з 1953 по 1965 рр. кількість осіб з дипломами про середню спеціальну та вищу освіту і зайнятих в управлінні технологічними процесами зросла у 4,5 рази і становила 59 085 осіб (ЦДАВОВУ, спр. 313, арк. 4, 6), або в середньому по 6 фахівців на одне господарство (порівняно з 1 – на два господарства на початку реформування). Проте в загальній кількості посад працівників технологічної ланки дипломованими спеціалістами було заміщено лише 52,7 %, натомість решта 47,3 % були зайняті практиками. До того ж у складі фахівців абсолютну більшість становили особи з технікумівськими дипломами. Їхня частка дорівнювала 87,7 % (ЦДАВОВУ, спр. 313, арк. 7).

Найпомітнішими були зрушення у забезпеченні основних галузей діяльності колгоспів – рільництва і тваринництва. Агрономів і зоотехніків працювало в сільгоспартілях відповідно 12 340 і 11 220 осіб (ЦДАВОВУ, спр. 313, арк. 8). Це свідчило про те, що в кожному господарстві малося по одному дипломованому галузевому спеціалісту даного профілю, а в ряді з них і дещо більше. Проте і тут спостерігалися серйозні проблеми. Ряд регіонів значно відрізнявся за рівнем забезпеченості цими спеціалістами у гірший бік, порівняно з середніми республіканськими показниками. Були цілі області і райони, де відповідні посади заміщувалися працівниками без належного фахового рівня. Наприклад, на Житомирщини, Київщини і Рівненщини в колгоспах не було навіть фахівців з середньою спеціальною освітою (ЦДАГОУ, оп. 32, спр. 2971, арк. 7а). Аналогічною була ситуація і зі спеціалістами по обслуговуванню тваринництва.

У той самий час при дефіциті фахівців даних профілів мало місце використання їх не за призначенням. У ряді господарств агрономи і зоотехніки працювали або не за спеціальністю, або на посадах, які не потребували такого рівня фахової освіти: секретарями-машиністками, завгоспами, завідуючими бібліотеками, касирами, обліковцями. Непоодинокими були випадки, коли фахівці взагалі працювали рядовими колгоспниками.

Незначною залишалась і забезпеченість колективних господарств фахівцями ветеринар-

ного профілю, хоча й кількісно і якісно контингент цих працівників у колгоспах значно змінився. Питома вага дипломованих спеціалістів зросла у 4,7 рази. Проте у складі 16 976 посад колгоспних ветеринарів дипломовані працівники середньої і вищої кваліфікації становили трохи більше половини – лише 52,7 %, що було менше на 9,5 % менше, ніж малося колгоспів (ЦДАВОВУ, спр. 313, арк. 9). Тобто по суті така кількість не давала можливості навіть мати по одному дипломованому ветеринару на господарство. На практиці ж колгоспів, де взагалі не малося дипломованих ветеринарних працівників було значно більше, оскільки 47,3 % вакансій ветеринарних працівників у колгоспах були заміщені практиками.

Ще складнішими були справи з забезпеченням інженерної служби. Попри зусилля держави по її створенню, кількість інженерно-технічних кадрів у колгоспах зростала дуже повільно. З одного боку, це пояснювалося недостатнім обсягом підготовки спеціалістів цього профілю у навчальних закладах республіки, а з іншого – значним попитом на них у промисловості, через що потребами села традиційно нехтували. Як результат, заявки сільгоспорганізацій хронічно не задовольнялись. Наприклад, направлення інженерів-механіків, навіть з урахуванням заочників – працівників колгоспів, становило 44–47 % щорічних потреб колективних господарств (ЦДАГОУ, оп. 31, спр. 2672, арк. 105). У 1965 р. на 9 411 господарств припадало 8 864 особи, що працювали на посадах інженерів-техніків (ЦДАГОУ, оп. 32, спр. 2971, арк. 9). Проте лише 47,6 % з них були дипломованими спеціалістами (ЦДАВОВУ, спр. 313, арк. 12). Фактично ж більшість колгоспів республіки були неспроможні здійснювати кваліфікований догляд за технікою через відсутність у них належних фахівців. Що ж стосується спеціалістів з електрифікації сільського господарства, то тут взагалі була типовою ситуація, коли цілі райони, а то й області зовсім не мали працівників з вищою і середньою спеціальною освітою. Наприклад, у Чернівецькій області у 1965 р. було електрифіковано 204 колгоспи з 205 наявних, але в жодному не малося ані інженера, ані техника-електрика (ЦДАГОУ, оп. 31, спр. 2665, арк. 73).

Аналогічною була й ситуація з фахівцями будівельного профілю. Лише 74,5 % господарств мали підрозділи, які займалися зведенням будівель. Та й то переважно промислового призначення. Проте всього 610 з них очолювалися дипломованими спеціалістами, з яких тільки 31 мав диплом про вищу освіту

(ЦДАВОВУ, спр. 313, арк. 9). На чолі ж 91,3 % будівельних колективів перебували практики.

Не менш складною була ситуація і в складі обліково-фінансових працівників колгоспів. Незважаючи на те, що за період з 1955 по 1960 рр., коли на цю сферу діяльності почала звертатись серйозна увага держави і було значно розширено підготовку фахівців для села, на 1965 р. тут ще малися досить значні проблеми. Так у 1 100 колгоспах взагалі не було в штатах посад економістів, а у 17,2 % на цих посадах працювали особи без належного рівня освіти (ЦДАГОУ, оп. 31, спр. 2670, арк. 175). Головні бухгалтери, хоч і були вже в майже кожному господарстві, проте лише 1,8 % з них мали вищу освіту та ще 47,3 % – середню спеціальну (ЦДАВОВУ, спр. 313, арк. 9). До того ж у більшій частині господарств бухгалтери мали лише декілька місячну курсову підготовку.

Аналогічною була ситуація і в середній ланці бухгалтерського персоналу. Її працівники були важливою складовою трудових колективів виробничих підрозділів колгоспів. Адже за своїми функціями вони здійснювали безпосередній контроль за якісними і кількісними параметрами процесу вироблення конкретного виду сільськогосподарського продукту. Це потребувало як обліково-бухгалтерських, так і конкретних інженерно-технічних, агрономічних, зооветеринарних знань. Проте, на 1965 р. зміни у складі цієї категорії працівників відбулися незначні. Із загальної кількості облікового персоналу 40 620 осіб, що здійснювали відповідні функції у комплексних, тракторних бригадах та фермах, лише 28,7 % мали належний для посади фахово-освітній рівень (ЦДАВОВУ, спр. 313, арк. 9). Це були особи з технікумівськими дипломами, отриманими переважно без відриву від виробництва, та ще було 113 осіб – з вузівськими (ЦДАВОВУ, спр. 313, арк. 9). Тобто основну масу облікових працівників, як і в попередній період, становили практики, які, у кращому разі, мали неповну та загальну середню освіту.

Висновки. Результати реалізації аграрної програми, прийнятої у 1953 р., у частині інтелектуалізації матеріальної сфери колгоспно-радгоспного виробництва були досить суперечливими. З одного боку, відбулися радикальні організаційно-господарські зрушення, наслідком яких стала зміна акцентів уваги у системі формування кадрового потенціалу села. Здійснювані трансформації супроводжувалися як кількісними, так і якісними змінами у штатно-посадовій структурі працівників керівної і технологічної ланок колгоспів. Проте, з іншого боку, на

середину 1960-х рр. стан забезпеченості цих ланок, як у якісному, так і в кількісному плані, працівниками необхідного фахового і освіт-

нього рівня був далеким від потреб як матеріальної сфери села в цілому, так і конкретних галузей сільськогосподарського виробництва.

Бібліографічні посилання

- Архів Міністерства аграрної політики України. Ф. 1, оп. 1, спр. 65.
- Плисюк, В. П., & Талан, Є. П. (1963). Роль тридцятитисячників у піднятті сільського господарства. *Український історичний журнал* (5), 48–56.
- Сай, Н. (1962). К вопросу укрепления колхозов и МТС Украины руководящими кадрами в 1953–1959 гг. *Сборник научных работ кафедры марксизма-ленинизма Харьковского сельскохозяйственного института*, XL, 193–233.

- Талан, Є. П. (1974). Соціальні зміни у колгоспному селянстві Української РСР (1946–1958 рр.). *Український історичний журнал* (3), 25–35.
- Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 27, оп. 22.
- Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1.
- Шепета, М. Г. (1970). *Допомога робітничого класу України колгоспному селянству у боротьбі за дальше піднесення сільського господарства (1951–1958)*. Чернівці: Чернівецький державний університет.

References

- Archive of the Ministry of Agrarian Policy of Ukraine. F. 1, op. 1, sp. 65.
- Plysyuk, V. P., & Talan, Ye. P. (1963). Rol' trydtsyatytyshchykiv u pidnyatti sil's'koho hospodarstva [The role of «thirty thousand people» in agriculture raising]. *Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal [Ukrainian Historical Journal]* (5), 48–56 (in Ukrainian).
- Say, N. (1962). K voprosu ukrepleniya kolkhozov i MTS Ukrainy rukovodyashchimi kadrami v 1953–1959 gg. [On the issue of strengthening the collective farms and MTS of Ukraine by leading cadres in 1953–1959]. *Sbornik nauchnykh robot kafedry marksizma-leninizma Khar'kovskogo sel'skokhozyaystvennogo instituta [Collection of scientific works of the Department of Marxism-Leninism of Kharkov Agricultural Institute]*, XL, 193–233 (in Russian).
- Talan, Ye. P. (1974). Sotsial'ni zminy u kolhospnomu selyanstvi Ukrayins'koyi RSR (1946–1958 rr.) [Social changes in the collective farm peasantry of the

- Ukrainian SSR (1946–1958)]. *Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal [Ukrainian Historical Journal]* (3), 25–35 (in Ukrainian).
- Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine. F. 27, op. 22.
- Central State Archives of Public Organizations of Ukraine. F. 1.
- Shepeta, M. H. (1970). *Dopomoha robitnychoho klasu Ukrayiny kolhospnomu selyanstvu u borot'bi za dal'she pidnesennya sil's'koho hospodarstva (1951–1958) [The aid of the working class of Ukraine to the collective peasantry in the struggle for the further rise of agriculture (1951–1958)]*. Chernivtsi: Chernivtsi State University (in Ukrainian).

Надійшла до редколегії 23.08.2017